

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ**

АНДРІЯКА Ганна Олександрівна

УДК: 94(477):614.258]«1904/1917»

**РОЛЬ ЗЕМСТВ У СТАНОВЛЕННІ ТА РОЗВИТКУ
МЕДИКО-САНІТАРНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ
НАСЕЛЕННЯ КИЇВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ
(1904–1917 роки)**

07.00.01 – історія України

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Київ – 2021

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі етнології та краєзнавства Історичного факультету Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор
ЧЕРНЕГА Петро Макарович,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова, завідувач кафедри
етнології та краєзнавства.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
ШАНДРА Валентина Степанівна,
Інститут історії України НАН України,
старший науковий співробітник
відділу історії України XIX – початку
XX ст.;

доктор історичних наук, професор
РОБАК Ігор Юрійович,
Харківський національний медичний
університет, завідувач кафедри суспільних
наук.

Захист відбудеться «24» вересня 2021 р. о 13:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.235.01 в Інституті історії України НАН України за адресою: 01001, м. Київ, вул. Михайла Грушевського, 4.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту історії України НАН України (01001, м. Київ, вул. Михайла Грушевського, 4).

Автореферат розіслано «21» серпня 2021 р.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради
доктор історичних наук, професор

О.І. Гуржій

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми.

Після проголошення незалежності 24 серпня 1991 р. Українська держава зіткнулася з багатьма соціально-економічними проблемами, які мимоволі успадкувала від колишнього СРСР, в тому числі тими, що побутували у сфері охорони здоров'я: неефективна система контролю за якістю надання медичних послуг, низький рівень зарплатні медперсоналу, застаріле устаткування медичних закладів та ін. Більше того, зазначені проблеми до сьогодні остаточно нерозв'язані, що, зокрема, негативно впливає на демографічну ситуацію в країні, яка з року в рік невпинно погіршується.

Апогеем трансформації державної політики незалежної України у галузі охорони здоров'я стало розпорядження Кабінету Міністрів України № 1002-р від 30 листопада 2016 р. «Про схвалення Концепції розвитку системи громадського здоров'я», що ознаменувало початок медичної реформи. Необхідність запровадження останньої була продиктована Угодою про асоціацію між Україною та Європейським Союзом 2014 р. – основоположного документа з євроінтеграції нашої держави, який набув своєї чинності 1 вересня 2017 р. Передбачена медичною реформою перебудова системи охорони здоров'я спрямована на підвищення якості медичного обслуговування та його однакової доступності для усіх громадян України, як містян, так і селян, незалежно від статків. Включає налагодження механізмів державного моніторингу, аналізу й прогнозування потреб громадян у медичних послугах, лікарських засобах.

Очевидно, що реформування системи охорони здоров'я в незалежній Українській державі потребує конструктивного науково-обґрунтованого підходу. Тут варто було би звернути увагу на досвід з реорганізації сфери громадського здоров'я у Київській губернії на початку ХХ ст., адже, наприклад, одним із найбільш примітних, саме у позитивному сенсі, його результатів стало фактичне налагодження забезпечення кваліфікованою медичною допомогою пересічних громадян, переважна більшість яких проживала в сільській місцевості. Тоді вдалося знизити показники захворюваності та поліпшити епідемічну ситуацію в межах вказаної територіальної одиниці.

Отже, наше дослідження є злободенним в нинішніх реаліях модернізації системи охорони здоров'я незалежної України. Більше того, актуальність проблематики громадського здоров'я в державі, яка привертала увагу ще стародавніх мислителів (Гіппократ, Авіценна), а також вивчення її історії посилюється в умовах пандемії коронавірусної хвороби, що охопила світ наприкінці 2019 р. і яку не подолано до сьогодні.

Зв'язок з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в межах науково-дослідної роботи Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова «Дослідження проблем гуманітарних наук» і згідно з науковою проблематикою кафедри етнології та краєзнавства Історичного факультету «Етнонаціональний чинник у політиці імперської Росії та комуністичного режиму в СРСР». Тема дисертаційного дослідження затверджена

Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова 23 лютого 2016 р. (Протокол № 11).

Об'єкт вивчення – органи земського самоврядування в організації забезпечення населення Київської губернії доступною медичною допомогою на початку XX ст.

Предмет дисертації – комплексний аналіз роботи земств із становлення та розвитку сфери громадського здоров'я в Київській губернії впродовж 1904–1917 рр.

Географічні межі дослідження охоплюють територію Київської губернії у складі 12 повітів: Бердичівського, Васильківського, Звенигородського, Канівського, Київського, Липовецького, Радомишльського, Сквирського, Таращанського, Уманського, Черкаського і Чигиринського. Межі більшості територій перелічених повітів нині повністю співпадають з окремими районами Київської, Вінницької, Житомирської, Кіровоградської та Черкаської областей, деякі з них – частково.

Хронологічні рамки обумовлені процесом формування та розвитку земської медицини у 1904–1917 рр. на території Київської губернії. Нижня дата – 1904 р. – пов'язана з впровадженням земського самоврядування, яке в числі іншого було покликано розв'язати проблему надання доступної і якісної медичної допомоги населенню. Верхня межа – 1917 р. – зумовлена реорганізацією та частковим припиненням діяльності органів земського самоврядування з медико-санітарного обслуговування населення через революційні події й складну соціально-економічну ситуацію в Російській імперії. В окремих випадках, зокрема з метою висвітлення передумов трансформації системи охорони здоров'я на зламі XIX–XX ст. та її фактичної руйнації у період Національно-визвольних змагань (1917–1921), подаються історичні екскурси, які виходять за окреслений хронологічний період.

Мета роботи полягає у комплексному дослідженні діяльності земств з організації медико-санітарного обслуговування населення Київської губернії на початку XX ст., що здійснювалося на основі аналізу широкого кола джерел і здобутків історіографії із застосуванням сучасної методології пізнання історичних подій та явищ.

Для досягнення мети, визначено такі **наукові завдання**:

- охарактеризувати стан наукової розробки теми, проаналізувати архівні й опубліковані джерела, окреслити теоретико-методологічні засади наукового дослідження;
- висвітлити закономірність і передумови створення органів земського самоврядування, їхні функції, фінансове та майнове забезпечення у сфері громадського здоров'я;
- простежити основні функційні завдання та успіхи заходів земської охорони здоров'я Київської губернії;
- розкрити процес формування лікувально-профілактичних закладів та особливості роботи медичних працівників, розв'язання їхніх нагальних потреб;
- проаналізувати причини та суть організації санітарно-профілактичної роботи в системі земської охорони здоров'я;

- дослідити діяльність та особливості функціонування земської медицини за умов воєнного стану й революційних подій;
- визначити практичні результати дисертаційного дослідження з метою їхнього подальшого використання в сучасних умовах.

Методологічна база дисертації ґрунтується на принципах історизму, об'єктивності, науковості, багатофакторності, плюралізму та всебічності пізнання. У ході дослідження були використані методи: хронологічний, логічно-аналітичний, системний підхід, порівняльно-історичний, періодизації, статистики та узагальнення. Застосування теоретико-методологічних засад сприяло комплексному, ґрунтовному та об'єктивному вивченню означеної проблеми.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в наступному:

Уперше:

- на основі значного масиву наукової літератури, низки опублікованих джерел і архівних матеріалів детально простежено процес становлення системи земської охорони здоров'я, висвітлена лікувальна та санітарно-профілактична робота земських органів в Київській губернії впродовж 1904–1917 рр.;
- охарактеризовано нормативно-правові акти Російської імперії, що законодавчо закріплювали запровадження органів земського самоврядування, їхнє застосування на практиці тощо;
- визначено основні напрями роботи земських медичних установ, їхні контакти з місцевими органами розпорядчої та виконавчої влади;
- здійснено об'єктивний аналіз ефективності діяльності земських дільничних центрів з надання доступної медико-санітарної допомоги населенню;
- висвітлено діяльність органів земського самоврядування у період Першої світової війни під керівництвом Всеросійського земського союзу (далі – ВЗС) і розкрито особливості надання ними медичної допомоги населенню.

Уточнено та комплексно схарактеризовано:

- правовий статус та регіональні відмінності земств, їхній вплив на сферу громадського здоров'я;
- шляхи вирішення розбудови земської дільничної мережі в Київській губернії;
- умови служби земських медичних працівників та їхню соціально-побутову підтримку з боку земських інституцій;
- з'ясовано стан фінансового забезпечення органів земського самоврядування: основні джерела поповнення місцевих бюджетів, витрати на сферу громадського здоров'я;
- охарактеризовано роботу лікарсько-санітарного департаменту і консультативно-дорадчого органу Київського губерньського земського управління;
- розглянуто санітарно-профілактичний напрям земської медицини у боротьбі з небезпечними інфекційними хворобами.

Набули подальшого розвитку:

- вивчення взаємодії та здійснення спільних проєктів органів земського самоврядування з Київською губернською адміністрацією з питань охорони здоров'я населення на початку XX ст.;
- дослідження роботи земств українських губерній у сфері громадського здоров'я в період Першої світової війни та Української революції (1917–1921);
- застосування досвіду органів земського самоврядування територіальними громадами для дієвої роботи центрів з надання первинної медико-санітарної допомоги населенню на сучасному етапі реформи децентралізації влади в Україні.

Теоретичне і практичне значення дисертаційного дослідження полягає в тому, що його результати дають змогу ширше зрозуміти роль органів земського самоврядування у виконанні проєктів розвитку доступної медичної допомоги пересічним громадянам Київської губернії. Його теоретичні положення і висновки можуть прислужитися у ході здійснення наукових досліджень з історії України XIX–початку XX ст., складання курсу лекцій з історії України та медицини, написання підручників з регіональної історії й краєзнавства. Результати дисертації додатково можуть бути використані у музейній роботі, під час складання навчально-методичних посібників, а великий обсяг бібліографічного матеріалу може стати в нагоді під час формування бібліографічних покажчиків з історії охорони здоров'я на українських теренах. Матеріали дисертаційного дослідження можуть знадобитися в сучасних умовах реформи децентралізації влади на місцях та охорони здоров'я, бути залучені в процесі професійної підготовки медичних фахівців.

Особистий внесок здобувача ґрунтується на кропіткій пошуковій роботі серед великого обсягу джерел, більшу частину яких дисертантка вводить до наукового обігу вперше. Дисертаційне дослідження є самостійною науковою роботою, у якій зміст, положення та висновки отримані авторкою особисто.

Апробація результатів дисертації. Основний зміст, методичні положення і висновки роботи були обговорені на засіданнях кафедри етнології та краєзнавства Історичного факультету Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова і відділу історії України XIX – початку XX ст. Інституту історії України НАН України, а також заслухані у доповідях дисертантки на наукових конференціях.

Публікації. Матеріали дисертаційного дослідження опубліковано в 7 наукових публікаціях фахових видань України зі спеціальності 07.00.01–«Історія України», з них 5 індексовані в наукометричних базах. Усі наукові статті написані здобувачкою одноосібно.

Структура та обсяг дисертації. Основна частина дисертаційного дослідження побудована зі вступу, трьох розділів, 9 підрозділів, висновків, списку використаних джерел та літератури, а також додатків. Загальний обсяг наукового дослідження становить 314 сторінок, з них 194 основного тексту. Бібліографічний список літератури складається з 694 позицій і розміщений на 65 сторінках, додатки – на 41 сторінці.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми; розкрито її зв'язок з науковими програмами, планами, темами; визначено наукову новизну і практичне значення роботи; сформульовано об'єкт і предмет дослідження, його мету, наукові завдання; схарактеризовано теоретико-методологічну базу роботи; окреслено її географічні та хронологічні межі; висвітлено особистий внесок здобувачки, апробацію і кількість публікацій, структуру роботи тощо.

У першому розділі **«Історіографія, джерельна база та методологія дослідження»** схарактеризовано наукові доробки вітчизняних та зарубіжних вчених; проаналізовано комплекс архівних джерел і опублікованих документів; визначено відповідний теоретико-методологічний напрям дисертації.

У підрозділі 1.1. **«Стан наукової розробки теми»** розглянуто основні публікації з теми дисертаційного дослідження. Пошуково-аналітична робота здійснювалась у фондах провідних наукових бібліотек України та близького зарубіжжя. Вітчизняну історіографію поділено на такі періоди: 1) дорадянський – друга половина XIX ст. – 1917 р.; 2) радянський – з 1918 р. до 1991 р.; 3) сучасний – з 1991 р. – до сьогодення. Окремо репрезентовано здобутки зарубіжних вчених. Наукові студії класифіковані за тематичним та хронологічним принципом.

Дорадянська доба характеризується певною обмеженістю публікацій, які висвітлюють роботу земств на теренах Правобережної України та Київській губернії зокрема, що пояснюється їхнім пізнішим становленням на відміну від інших губерній Російської імперії. Так, в низці наукових праць дорадянського періоду оминається увагою специфіка діяльності цих інституцій. Вказана група історичних напрацювань представлена здебільшого студіями, де робота земств Київської губернії у сфері громадського здоров'я відображена лише фрагментарно. Переважно це наукові доробки загально-описового характеру, в яких висвітлюється медико-санітарний напрям діяльності земств Російської імперії згідно з законом 1864 р. Зокрема, у другій половині XIX ст. – на початку XX ст. побачили світ праці за авторством О. Воскресенського, Д. Жбанкова, М. Капустіна, П. Куркіна, І. Моллесона, Є. Осипова, І. Попова, М. Тезякова.

Приблизно в той же період вийшла друком принципово важлива студія Ямпільського повітового лікаря К. Сулими, де висвітлюється медико-санітарне становище в зазначеному повіті Подільської губернії до запровадження системи земської охорони здоров'я. Більшість перелічених автором фактів була характерною не лише для Подільської, а й для Волинської та Київської губерній.

Привернула увагу дисертантки й ґрунтовна праця земського санітарного лікаря О. Марзеєва з її великим масивом статистичних даних, в якій автор висвітлив медико-санітарну ситуацію у Верхньодніпровському повіті Катеринославської губернії на початку XX ст.

На початку XX ст. побачила світ низка робіт присвячених ювілею заснування земств, де розкрито їхню багатопланову діяльність, зокрема в сфері охорони здоров'я і зокрема, хоча й фрагментарно, подано важливу інформацію, що безпосередньо стосується ситуації в Південно-Західному краї Російської імперії, у тому числі Київської губернії (Б. Веселовський, О. Говсеєв, М. Загряцков,

С. Ігумнов, Г. Львов, Т. Полнер, М. Слобожанін, В. Трутовський, З. Френкель, Д. Шаховський). До того ж, Д. Шиповим в одному з таких ювілейних видань було висвітлено діяльність Всеросійського земського союзу у напрямі допомоги хворим і пораненим воїнам (далі – ВЗС).

Конкретно вивченням системи земської охорони здоров'я в Київській губернії займався помічник завідувача Санітарного бюро Київської губернської земської управи (далі – КГЗУ) Г. Влайков, який підготував змістовну доповідь для Обласного з'їзду Півдня Росії про боротьбу з епідеміями у м. Києві, де порушив чимало актуальних питань, в тому числі тих, що стосувалися земської медико-санітарної допомоги жителям Київщини.

У період Першої світової війни (1914–1918) були опубліковані лише загальні праці про роботу ВЗС та його місцевих комітетів, до числа яких належав й Київський губернський комітет (О. Анненський, М. Загряцков, Тетяна Е., Б. Фромметт). Ці автори досліджували структуру ВЗС, основні засади діяльності організації, її правовий статус, функціональні обов'язки її підрозділів й місцевих осередків, а також багато інших аспектів. Разом з тим, локальних наукових робіт, де було би ґрунтовно висвітлено діяльність Київського губернського комітету ВЗС (далі – КГК ВЗС) здобувачка не виявила. Серед загально-пізнавальних досліджень, які відображають роботу місцевих самоврядних інституцій, у тому числі земств за часів воєнної інтервенції, слід виокремити наукові доробки Б. Веселовського, Б. Фромметта, Д. Шаховського. Окремо відзначимо тогочасну наукову студію В. Брунста про взаємовідносини губернського і повітових земств, де висвітлені цікаві організаційні моменти, що виникали в ході розмежування їхніх обов'язків, а також розкрито важливе питання децентралізації влади на місцях, що надало органам земського самоврядування ширших прав і повноважень, зменшивши при цьому вплив державних інституцій на їхню роботу.

Перша світова війна та революційні події 1917–1921 рр. значно пригальмували ці наукові дослідження, які були продовжені вже в іншій історичній реальності – радянській.

На початку радянської доби було опубліковано низку загальних досліджень з історії земської медицини, автори яких висловлювалися за необхідність її подальшого розвитку і вдосконалення в нових суспільно-політичних умовах (Д. Жбанков, С. Ігумнов, В. Соколов).

Загалом у 1920-х рр. було надруковано чимало наукових статей у фахових періодичних виданнях, де порушувалася проблематика охорони здоров'я в Російській імперії, зокрема земської медицини, в порівнянні з радянською (І. Арнольд, Г. Влайков, М. Гуревич, Д. Каган, С. Каган, І. Ліberman, Д. Ловля, М. Логвінська, О. Марзеєв, М. Соловйов, М. Страдомський, П. Субботін, М. Шрайбер та ін.). Окремо варто відмітити науковий доробок І. Жанжерова, адже головна увага дослідника була зосереджена на загальній характеристиці медико-санітарної допомоги населенню Київської губернії в дорадянський час. В основу цієї роботи покладено значний статистичний матеріал.

У 1930-х рр. інтерес до вивчення системи земської охорони здоров'я в радянському науковому середовищі значно знизився, тому нами виявлено обмаль

матеріалів із цієї проблематики. У цьому контексті слід згадати неопублікований до сьогодні машинопис лікаря-науковця Г. Влайкова, присвячений історії становлення та розвитку земської медицини в Південно-Західному краї. Один із розділів вказаної праці висвітлює роботу земств Київської губернії у сфері громадського здоров'я, в тому числі, хоча й фрагментарно, в умовах воєнної інтервенції. Проте джерельна база цієї роботи є вузькою, оскільки представлена переважно масивом інформаційно-звітних видань губернських та повітових земств Правобережної України і в ній не були задіяні документи архівного фонду Української Соціалістичної Радянської Республіки.

На початку 1940-х рр. побачила світ праця з історії земської медицини в Україні С. Ігумнова. В її останньому розділі, що базується на основі того ж таки неопублікованого машинопису Г. Влайкова, стисло й оглядово представлено специфічний еволюційний шлях земської охорони здоров'я в губерніях Південно-Західного краю на початку ХХ ст. із наданням порівняльних цифрових даних по кожній з цих адміністративно-територіальних одиниць.

Розвиток історичних студій з проблематики, що наразі досліджується, був призупинений Другою світовою війною і, відповідно, відновився після повернення країни до мирного життя.

У повоєнні роки побачили світ наукові доробки С. Верхратського, Л. Лекарева, О. Марзеєва, які, однак, мають другорядне значення для нашого дослідження.

Варто зупинитися на студії П. Пащенко, в останньому розділі якої автор проаналізував діяльність психіатричного відділення Києво-Кирилівської губернської земської лікарні, а також приділив увагу питанню надання психіатричної допомоги населенню Київської губернії в досліджуваний нами період, що становить значний інтерес для нашого дисертаційного дослідження.

Впродовж 1960-х рр. у середовищі саме вчених УРСР посилювся інтерес до вивчення історії охорони здоров'я на українських теренах, що обумовлювалося столітнім ювілеєм земської медицини та п'ятдесятиріччям встановлення радянської влади в Україні. Цими роками датовані дисертаційні роботи О. Голяченка, В. Когана та І. Хороша, в яких значну увагу приділено розбудові сільської медицини на українських теренах, зокрема висвітлено функціонування тут системи земської охорони здоров'я. Окремо відзначимо регіональну студію Г. Сидоренко-Зелезинської, яка присвячена висвітленню історії системи охорони здоров'я на Київщині і становить значний науковий інтерес для нашого дослідження.

1960-ті рр. також ознаменувалися появою значної кількості різноаспектних наукових статей і тез доповідей, присвячених історії земської медицини з нагоди її столітнього ювілею за авторством В. Бржеського, О. Голяченка, П. Заблудовського, С. Каган, Л. Карпова, М. Левіта, Л. Лекарева, О. Лотової, Л. Межирова, М. Мільмана, І. Страшуна, І. Хороша й ін. Крім того, науковці О. Голяченко й О. Лотова у власних дослідженнях охарактеризували роботу ВЗС з надання медичної допомоги військовим збройних сил Російської імперії та постраждалому від бойових дій цивільному населенню у роки Першої світової війни.

Наприкінці 1980-х рр. підготовлено дисертаційні дослідження українських істориків А. Зубка й І. Сесака, присвячені вивченню джерелознавчого та історичного аспектів земського питання. Крім того, розкриття зазначеної проблематики певною мірою знайшло своє відображення в наукових доробках таких радянських вчених, як В. Андрієвський, Є. Боровий, В. Бржеський, В. Ванішвілі, Л. Карпов, А. Кацнельбоген, М. Лещенко, Н. Новікова, В. Слобожанін та ін.

Значний внесок в розробку проблематики здійснений вченими незалежної України. В цьому контексті варто згадати дисертаційні роботи з історії земської охорони здоров'я у загальноукраїнському масштабі (Д. Мірошніченко, О. Рогоза, Н. Рубан), а також на регіональному рівні (З. Гужва, О. Майстренко та М. Нікітіна), виконані вже на сучасних теоретично-методологічних засадах. Однак, і на цьому слід наголосити, науковці першої групи у своїх дослідженнях оминули Правобережну Україну і, відповідно, Київську губернію, а роботи другої групи вчених саме є прикладом деталізованого вивчення проблематики на прикладі окремих губерній. Доречно відмітити, що Ф. Ступак в одному з розділів своєї докторської дисертації розглянув соціальний напрям діяльності земств на українських теренах, зокрема медичне забезпечення жителів сільської місцевості. Проте усі ці автори оминають або лише побіжно розкривають особливості надання органами земського самоврядування у складі ВЗС медико-санітарної допомоги військовим й цивільному населенню в період іноземної воєнної інтервенції (1918–1920 рр.).

Діяльність медичних закладів земської охорони здоров'я на Правобережній Україні знайшла своє часткове відображення в наукових публікаціях В. Білоус, Р. Савіна, Ф. Ступак, О. Ціборовського та ін.

В. Шандрою у співавторстві з О. Карліною висвітлено діяльність земських установ українських губерній з подолання спалахів епідемій, проаналізовано екстрені санітарно-профілактичні заходи, які були ними вжиті задля стабілізації епідеміологічної ситуації, що зрештою дозволило знизити рівень захворюваності серед населення. У монографії І. Робака розглянуто питання надання медичної допомоги харків'янам муніципальними медичними закладами різних форм власності, в тому числі й земськими, що дозволило ширше досягнути порушену проблематику.

Політико-правові засади інституту земського самоврядування на українських теренах досліджувалися в дисертаціях істориків І. Іванова та Т. Матвієнко, І. Верховцевої, О. Носенко, О. Огієнко, В. Стецюка.

Значний науковий інтерес становить наукова студія В. Шандри, в якій розглянуто роль дворянства в організації роботи органів земського самоврядування українських губерній другої половини ХІХ – на початку ХХ ст., а також у розвитку місцевої економіки, висвітлено формування кадрового складу земств Правобережної України за етно-соціальною приналежністю. В іншій публікації авторка проаналізувала політичні причини більш пізнього запровадження виборних місцевих самоврядних інституцій, у тому числі земських установ, на теренах Південно-Західного краю в порівнянні з іншими територіями Російської імперії.

Останніми роками вітчизняна історіографія інтенсивно поповнюється науковими працями (О. Доніка, Н. Загребельної, П. Кліщинського, І. Коляди, О. Реєнта, О. Сердюка) з історії функціонування земств у складі ВЗС на українських теренах періоду Першої світової війни, зокрема дослідженнями медико-санітарного напрямку їхньої роботи. Проблему медичного забезпечення біженців у своїх наукових працях підіймали Л. Жванко, Т. Лазанська, В. Саранча й ін. Взаємовідносини Російського товариства Червоного Хреста з ВЗС досліджував В. Ореховський. О. Захарова досліджувала життєдіяльність відомого громадського та політичного діяча князя Г. Львова, приділивши особливу увагу його роботі на посаді головного уповноваженого ВЗС і взаєминах з урядовими інституціями у вирішенні питань воєнного часу.

Історіографічні аспекти проблематики функціонування органів земського самоврядування на українських теренах висвітлені в працях О. Бакуменко, І. Миколаєнко, Т. Шаравари. Аналіз статистичних матеріалів земських установ Півдня України здійснив О. Петров.

Окремо розглянуто наукові студії зарубіжних дослідників другої половини ХХ – ХХІ ст. з вивчення багатовекторної роботи земств Російської імперії. У цьому контексті слід виокремити доробки з історії діяльності органів земського самоврядування Російської імперії американських дослідників В. Глісона, К. Маккензі, Р. Меннінга, С. Рамера, Н. Фрідена т. ін., які стосувались сфери охорони здоров'я періоду Першої світової війни. Земська сфера громадського здоров'я Російської імперії також досліджена британськими вченими Ф. Кінгом і С. Черрі.

Російська сучасна історіографія у вивченні земської медицини також значно поповнилась науковими працями таких дослідників, як Ю. Арутюнов, Н. Галкіна, С. Істоміна, В. Корсун, К. Краснобородько, В. Кузьмін, С. Куковякін, М. Мирський, Т. Моїсеєва, Р. Мустафін, В. Назаров, О. Нікітіна, Т. Різванова, М. Сафронова, О. Смирнова, І. Сосновська, Г. Третьяк, К. Шуляк та інші.

Російські регіональні дослідження земської проблематики в організаційно-правовому аспекті представлені дисертаційними роботами О. Адаменко, О. Богатирьової, С. Вайровської, І. Двухжилової, І. Димитрієва, М. Курошевої, М. Нізамової, О. Петровичевої, С. Плотнікова, Т. Ростової, О. Сафронкіної, С. Севастьянова, І. Семенченко, К. Степанова, Г. Субботіної, М. Угрюмової та ін. Історичну наукову студію в організаційно-правовому контексті у Білорусі вивчали В. Бусько, Н. Моторова, В. Слобожанін, М. Таболич, С. Якимченко. Білоруське історичне надбання із земської медицини також було збагачене науковими працями Л. Моторової, Н. Моторової, Є. Тищенко, О. Тогульової.

Крім того, політико-правовий аспект земського питання в західних губерніях Російської імперії вивчав польський вчений В. Родкевич та японський дослідник К. Мацузато.

Значний науковий інтерес для нашого дисертаційного дослідження становить публікація з регіональної історії канадського вченого С. Величенка, де подані данні про відсоткове співвідношення кількості україномовних українців, задіяних у

державних установах місцевого рівня й органах земського самоврядування в містах українських губерній.

Російське історіографічне надбання з проблематики органів земського самоврядування і місцевих організацій ВЗС у роки Першої світової війни репрезентовано О. Альохіною, Х. Баженовою, С. Букаловою, Н. Герасимовою, П. Забеліним, І. Зігель, Д. Кармановим, О. Качановим, В. Кузьмінім, М. Нагорною, А. Патрушевим, Я. Солдатовим, М. Судацовим, О. Сухановою, Д. Цовяном та ін.; білоруська історіографія – науковою працею В. Василенка. Крім того, американським вченим Дж. Санборном досліджено проблематику надання медико-санітарної допомоги військовослужбовцям Російської імператорської армії в госпіталях всеросійських земського і міського союзів.

Історіографія історії функціонування земств у територіальних межах сучасної Росії представлена науковим надбанням російських вчених В. Горнова й О. Чернишевої.

У підсумках слід зазначити, що вітчизняна історіографія проблематики є доволі широкою і була поділена нами на три періоди. Достатньо репрезентативним є також зарубіжне наукове надбання. Вивчення історіографії теми дало можливість здобувачці збагатити свої знання й виробити цілісне бачення теми, що досліджується, усі перелічені праці послугували вагомою теоретичною основою для нашого дослідження історії діяльності органів земського самоврядування Київської губернії в галузі медицини на початку ХХ ст.

У підрозділі 1.2. *«Класифікація та характеристика джерел»* здійснено аналіз джерельної бази дослідження, що складається з матеріалів Національного архівного фонду України, а також – опублікованих джерел. Переважна частина документів введена до наукового обігу вперше.

Важливим джерелом для повноцінного висвітлення теми став документальний масив центральних, регіональних і місцевих архівів України. Забезпечення наукової роботи архівними матеріалами дозволило розкрити передумови створення органів земського самоврядування на території Київської губернії та специфіку їхнього функціонування, зокрема різносторонню роботу в галузі охорони здоров'я, особливо у часи Першої світової війни (1914–1918) і Національно-визвольних змагань (1917–1921).

Допоміжний масив джерельної бази, опрацьований у київських музеях, фондових збірках провідних наукових бібліотек вітчизняного простору та близького зарубіжжя, складається зі статистичних матеріалів перепису населення, нормативно-правових актів Російської імперії, документально-звітних і періодичних видань земств Київської губернії, що репрезентують їхню роботу з розбудови місцевої економіки й охорони здоров'я зокрема. Окрему групу видань складають адресні довідники різних організацій. Почерпнута з них інформація дозволила доповнити загальну картину динаміки і результатів впровадження земської медицини в означений період. Інші друковані видання представлені звітно-інформаційними матеріалами й періодикою громадських організацій, де вміщено фактаж щодо допомоги хворим і пораненим військовим періоду Першої світової війни.

Отже, опрацювання значного масиву джерел дало можливість ширшого розуміння теми та її неупередженого розкриття, дослідити причини становлення та характерні риси розвитку земської медицини на початку XX ст. у територіальних межах Київської губернії.

У підрозділі 1.3. **«Специфіка методів наукового пошуку»** висвітлено сучасні теоретико-методологічні засади, які прислужилися у ході дослідження для найбільш поповного розкриття теми.

Вивчаючи дану проблематику на основі поставленої мети і наукових завдань, було застосовано теоретичну базу, що складається з принципів історизму, об'єктивності, науковості, багатофакторності, плюралізму та всебічності. Завдяки цьому вдалося ґрунтовно вивчити об'єкт і предмет історичного дослідження.

Під час роботи над дисертацією задля вирішення наукових завдань і забезпечення певного напрямку пошуку відповідного інформаційного потенціалу була застосована методологічна основа, яка відображена у хронологічному, логічно-аналітичному, системному підході, порівняльно-історичному, методі періодизації, статистики та узагальнення.

Використана теоретико-методологічна модель пізнання дала змогу чітко структурувати дисертацію та розкрити її ключові аспекти. Водночас це допомогло досягти поставленої мети і розв'язати наукові завдання, поставлені у даному дослідженні.

Другий розділ **«Історичні передумови та напрями діяльності земств у сфері медичної допомоги на зламі XIX–XX ст.»** складається з чотирьох підрозділів, в яких відображено причини запровадження земської охорони здоров'я в Київській губернії, схарактеризовано лікувальний й санітарно-профілактичні напрями її роботи, визначено організаційно-структурні аспекти санітарно-епідеміологічної служби, розкрито соціально-побутову підтримку земських медичних працівників і фінансове забезпечення земської медицини загалом.

У підрозділі 2.1. **«Законодавчий статус і практичне виконання функцій»** показано передумови створення та, безпосередньо, розбудову земської сфери громадського здоров'я в межах Київської губернії. Охарактеризовано розвиток лікарської дільничної мережі за спрощеного і виборного земств із деталізованим аналізом цифрових даних. Ґрунтовно висвітлено кожний вектор лікувального напрямку земської медицини (стаціонарну, амбулаторну, акушерську, педіатричну, психіатричну медичну допомогу) з наданням значного масиву медико-статистичних показників, підрахованих дисертанткою особисто, базуючись на виданнях лікарсько-санітарного департаменту Київського губернського земського управління, для порівняння за певний період функціонування в Київській губернії загалом та по кожному з її повітів, станом на 1913 р., як найбільш плідного року.

Отже, впровадження земських інституцій на Київщині дало доступ до кваліфікованої медичної допомоги усім пересічним громадянам, яку вони отримували в лікувально-профілактичних закладах губернії.

У підрозділі 2.2. **«Фінансове та майнове забезпечення»** розглянуто загальні й окремо медичні бюджети за період спрощеного та виборного земств, а також детально висвітлено структуру кошторисів на охорону здоров'я в першій і другий

період діяльності органів місцевого самоврядування. З'ясовано видатки за обома вищевказаними бюджетами земств на одну особу за певний період по Київській губернії загалом та окремо, станом на 1912 р., по її повітах. Зроблено порівняльну характеристику, станом на 1912 р., досягнень земств Київської губернії в розвитку місцевої економіки й сфери громадського здоров'я відносно інших адміністративно-територіальних одиниць на українських теренах згідно з їхніми загальними і медичними бюджетами.

Важливо зазначити, що бюджетні асигнування на охорону здоров'я в Київській губернії мали пріоритетне значення для органів земського самоврядування, що дозволило їм досягти значних успіхів за незначний проміжок часу їхньої роботи в зазначеній соціальній сфері місцевого господарства.

У підрозділі 2.3. *«Умови формування та соціальні гарантії медичних кадрів. Гендерний чинник»* висвітлено матеріально-побутове становище медичних працівників, їхнє соціальне забезпечення в земствах Київської губернії. З'ясовано функціональні обов'язки медиків земської служби відповідно до вироблених посадових інструкцій. Для підвищення кваліфікації медичних працівників і впровадження нових набутих знань у медичну практику щодо надання кваліфікованої медико-санітарної допомоги пересічним громадянам Київщини, висвітлено організацію для них процесу навчання на курсах та наукових відряджень закордон і в межах Російської імперії до провідних медичних центрів з потужним науковим потенціалом й матеріально-технічною базою.

Доведено, що земства Київської губернії докладали значних зусиль не лише до підвищення професійного рівня медичного кадрового потенціалу, а і до покращення його соціально-побутового забезпечення, створюючи сприятливі умови служби і тим самим запобігаючи відтоку кваліфікованих працівників до інших губерній Російської імперії.

Стадії впровадження санітарно-профілактичного напрямку земської медицини на території Київської губернії та визначення його складових представлено у підрозділі 2.4. *«Земські проєкти та їхня реалізація (1906–1914 рр.)»*.

Розглянуто створення при Київській губернській управі у справах земського господарства лікарсько-санітарного консультативно-дорадчого органу і бюро, які в подальшому були трансформовані й стали частиною санітарно-епідеміологічної служби Київського губернського земства. Подано детальний аналіз організаційно-структурної складової губернської санітарно-епідеміологічної служби, зокрема її виконавчого та консультативно-дорадчого органів. Охарактеризовано діяльність повітових санітарних лікарів і коло покладених на них обов'язків, а також висвітлено інформацію про вдосконалення їхніх професійних навичок на курсах підвищення кваліфікації. Розкрито функції лікарсько-санітарних консультативно-дорадчих органів при повітових земських управах. Висвітлено санітарно-освітню роботу дільничних санітарних опік із санітарного контролю на окремих округах обслуговування.

Отже, впровадження санітарно-епідеміологічної служби зі штатом повітових санітарних лікарів за часів виборного земства дозволило контролювати епідеміологічну ситуацію в Київській губернії та, за необхідності, вживати

екстрених заходів задля ліквідації спалахів небезпечних інфекційних хвороб, а за допомогою ініціативної громадськості проводити санітарно-просвітню роботу серед пересічних громадян з метою популяризації елементарних медичних знань.

У третьому розділі **«Особливості земської медичної допомоги населенню в період Першої світової війни»** розкрито характерні риси функціонування органів земського самоврядування Київської губернії під керівництвом ВЗС і поза ним у різних напрямках діяльності, акцентуючи увагу на медико-санітарному забезпеченні населення, в умовах військового стану та подальшої суспільно-політичної кризи.

Особливості роботи земств у роки Першої світової війни та здійснення ними нових проектів на Київщині, започаткованих у зв'язку із воєнними подіями в Російській імперії, розглянуто в підрозділі 3.1. **«Кардинальна зміна прерогатив і обмеження функційних можливостей»**.

Детально розкрито причини виникнення й структуру ВЗС із його місцевими комітетами, а також їхні функціональні обов'язки в межах своєї компетенції. Проаналізовано кадрову будову зі складом представників КГК ВЗС та його різносторонню діяльність передусім з медико-харчового забезпечення хворих і поранених військових у межах Київщини. Висвітлено початок роботи деяких повітових комітетів земського союзу на території Київської губернії. Уточнено джерела наповнення бюджетів Київського губернського та повітових комітетів ВЗС. З'ясовано структурні зміни КГК ВЗС для його подальшого ефективного управління. Висвітлено роботу губернського та повітових земств поза участю в громадських організаціях для задоволення потреб воєнного часу. Здійснено аналіз взаємодії КГК ВЗС і Комітету Південно-Західного фронту ВЗС із залученням органів земського самоврядування у наданні медико-харчової допомоги біженцям для недопущення погіршення епідемічної ситуації в Київській губернії. Показано інші види матеріально-побутової підтримки внутрішньо переміщеним особам і сиротам київським губернським осередком земського об'єднання. Розкрито благодійний напрям діяльності губернського комітету. Репрезентовано фінансове забезпечення КГК ВЗС і Київського губернського земства у період воєнної інтервенції й суспільно-політичної кризи.

Насамкінець, простеживши в загальних рисах діяльність органів земського самоврядування в період Першої світової війни, обґрунтовано ефективність їхньої діяльності в умовах обмеженого функціонування шляхом впровадження ними планомірної й організованої роботи, а також оперативного розв'язання невідкладних завдань, викликаних воєнним часом.

У підрозділі 3.2. **«Роль земств Київської губернії в загальній системі медичної допомоги Російській імперії»** проаналізовано функціонування Київського губернського комітету земського об'єднання у медико-санітарному напрямі роботи щодо забезпечення хворих і поранених фронтовиків медичною допомогою у підвідомчих лікувально-профілактичних закладах для військових; розкрито стан земської медицини Київщини в період воєнної інтервенції та суспільно-політичної кризи.

Визначено функції госпітального бюро КГК ВЗС у матеріально-технічному забезпеченні медичних закладів для військових та вирішенні інших питань

адміністративно-господарчого характеру. Розкрито діяльність складів (перев'язувальних засобів, медикаментів, речового майна, продовольчого) з деталізованим викладенням їхнього фінансового забезпечення. Відображено штатний розклад земських шпиталів на певну чисельність лікарняних ліжок із зазначенням посадових окладів кадрового потенціалу та описом штатних обов'язків керівників. Простежено зміни в роботі земських медичних закладів в умовах воєнного стану. Проведено дослідження умов транспортування та приймання хворих бійців до земських шпиталів. З'ясовано розмежування земських госпіталів за медичною спеціалізацією для ефективного лікування пацієнтів за певним типом захворювання. Охарактеризовано стаціонарну й амбулаторну допомогу, санаторно-курортне і стоматологічне лікування, рентгенологічну діагностику в медичних закладах для військових. Простежено фінансову складову роботи земських госпіталів, а також участь громадських організацій і приватних осіб у їхньому належному функціонуванні. Висвітлено скорочення роботи КГК ВЗС у медико-санітарному напрямі та повну його ліквідацію з підвідомчими медичними закладами в період політико-економічної кризи. Здійснено аналіз земської медицини у часи воєнної інтервенції за обмежених функціональних можливостей щодо надання пересічним громадянам медико-санітарної допомоги в дільничних лікувально-профілактичних закладах Київської губернії й особливості роботи її санітарно-профілактичного напрямку в той час.

Завершуючи огляд зауважимо, що земські інституції під керівництвом ВЗС доклали чималих зусиль у розвиток мережі медичних закладів для лікування хворих і поранених військових з фронту, що в підсумку сприяло їхньому швидкому одужанню та реабілітації. Крім того, репрезентовано особливості функціонування лікувального та санітарно-профілактичного напрямів земської медицини за умов воєнного часу і революційних подій.

За результатами проведеного дослідження зроблено такі **висновки**:

1. У процесі аналізу спеціалізованої літератури з означеної проблематики виявлено відсутність узагальнюючих досліджень, які б комплексно відображали діяльність земств Київської губернії як складової частини ВЗС у сфері громадського здоров'я на початку ХХ ст., зокрема в період воєнної інтервенції. Аналіз вітчизняної історіографії, поділеної на три періоди (дорадянський, радянський і сучасний), а також досліджень зарубіжних науковців допоміг розкриттю заявленої теми. У дорадянську добу були надруковані здебільшого узагальнюючі студії з історії функціонування органів земського самоврядування в їхній багатовекторній діяльності, в тому числі й у сфері громадського здоров'я. Однак губернії Південно-Західного краю Російської імперії у цих працях згадуються лише фрагментарно, що обумовлено пізнішим запровадженням у них інституту місцевого самоврядування порівняно з іншими. Так, дисертантка виявила лише одне дослідження, де була представлена Київська губернія, виконане працівником санітарного департаменту КГЗУ напередодні Першої світової війни. Проте згодом науково-дослідна робота у відповідному напрямі взагалі була призупинена у зв'язку з революційними подіями в Російській імперії. Публікації, що вийшли друком у період Першої світової війни (1914–1918 рр.) мають загально-описовий характер, а медико-санітарна діяльність

ВЗС у взаємодії з місцевими комітетами на території Російської імперії згадується лише побіжно. Другий період історіографії ознаменувався створенням наукових доробок з висвітлення підсумків функціонування земської медицини та її подальших перспектив за нових політико-економічних умов у Радянській державі. У 1920-х рр. наукові студії українських вчених, виконані на засадах марксистсько-ленінської методології, наголошували на перевагах радянської моделі охорони здоров'я у порівнянні з земською медициною, акцентуючи увагу саме на недоліках останньої.

Найбільш вагомою для нашого дисертаційного дослідження виявилася до сьогодні неопублікована праця з історії земської охорони здоров'я Південно-Західного краю, підготовлена у 1930-х рр. лікарем-науковцем В. Влайковим, адже один з її розділів присвячений саме земській медицині Київської губернії.

Впродовж 1940–1960 рр. побачили світ наукові доробки з історії охорони здоров'я в Україні загалом та її окремих регіонів, зокрема Київщини й Поділля, а також локальні дослідження з історії функціонування окремих медичних закладів, наприклад, Київського психоневрологічного лікувально-профілактичного закладу в дореволюційний час.

Крім того, у 1980-х рр. чималий інтерес до дослідження різносторонньої роботи органів земського самоврядування Російської імперії у складі ВЗС, зокрема у сфері громадського здоров'я проявили американські науковці. Тоді ж побачили світ ґрунтовні роботи українських радянських істориків з вивчення політико-правового статусу органів земського самоврядування Правобережної України й земської статистики як історичного джерела.

На сучасному етапі вітчизняними істориками створені якісно нові праці з історії земської медицини на українських теренах, які вже побудовані на модерних історіософських концепціях, де, хоча й фрагментарно, висвітлюється діяльність органів земського самоврядування під керівництвом ВЗС і поза ним з надання медичної допомоги військовим і цивільному населенню у ході Першої світової війни. Земську проблематику на сучасному етапі досліджують сучасні зарубіжні науковці, висвітлюючи різні її аспекти, зокрема медичний.

Проаналізовані неопубліковані й опубліковані джерела стали важливою інформаційною складовою дисертації. Цей масив матеріалів допоміг вибудувати певну структуру та напрям наукової роботи, сформувані її загальні висновки й визначити практичне значення. За своєю специфікою і класифікацією опрацьована джерельна база поділяється на такі групи: архівні документи; нормативно-правові акти Російської імперії; статистичні матеріали перепису населення Російської держави за 1897 р.; документальна база розпорядчої і виконавчої влади земств київського регіону; звітно-інформаційні видання й періодика Київського губернського земського управління та його санітарного департаменту; адресно-довідкові книги різних організацій; звітно-інформаційні та періодичні матеріали громадських організацій. Комплексне використання джерел, переважну частину яких введено до наукового обігу вперше, сприяло розкриттю теми дисертації у всебічному сприйнятті й об'єктивному баченні.

На основі відповідних методологічних підходів обрано певний алгоритм дій у розв'язанні наукових завдань і виконанні поставленої мети дисертаційної роботи. Для розкриття теми дослідження були застосовані принципи історизму, об'єктивності, науковості, багатфакторності, плюралізму та всебічності, а також такі методи наукового пізнання як, хронологічний, логічно-аналітичний, системний підхід, порівняльно-історичний, метод періодизації, статистики та узагальнення. Використання сучасної теоретико-методологічної парадигми допомогло досягти поставленої мети й виконати поставлені завдання, що відображено в загальних висновках дисертації.

2. Висвітлено передумови та характерні особливості еволюції сфери громадського здоров'я на зламі XIX–XX ст. до впровадження земського самоуправління в Київській губернії. Необхідність удосконалення системи охорони здоров'я в Київській губернії особливо гостро постала на межі XIX–XX ст. Утім впровадження земської медицини було уповільнено з політичних причин. Простеживши в загальних рисах особливості функціонування органів земського самоврядування, запровадженого законами 1903 і 1911 рр., визначено особливості їхньої роботи. Заснування земств на теренах Київської губернії сприяло децентралізації всіх ланок господарського життя і самоорганізації громадян на місцях, що стало поштовхом до економічного піднесення регіону й розвитку медицини зокрема.

Розкрито фінансовий стан органів земського самоврядування у сфері громадського здоров'я Київської губернії, деталізовано питання формування медичних бюджетів й закладення коштів на найбільш затребувані статті видатків. Отримавши на основі закону 1911 р. автономію від губернського земства, повітові земства почали на власний розсуд розпоряджатися своїми бюджетами та створювали їх з таким розрахунком, щоб забезпечити собі самостійне існування. Асигнування на лікарсько-дільничну мережу надходили вже від повітових земств, а у підпорядкуванні губернського земства залишилася санітарно-епідеміологічна служба та спеціалізована медична допомога.

3. У дисертації висвітлено забезпечення медичною допомогою пересічних громадян Київської губернії (стаціонарною, амбулаторною, акушерською, педіатричною, психіатричною) впродовж всього періоду роботи органів земського самоврядування, визначено її ефективність. Впроваджена земська система охорони здоров'я з її особливостями в Київській губернії за короткий час змогла досягти суттєвих позитивних результатів. Хоча земська медицина на території Київської губернії проіснувала недовго, порівняно з іншими українськими губерніями, проте тут було вироблену дійсно ефективну модель.

4. З'ясовано джерела фінансових надходжень для соціально-побутового забезпечення земських медичних працівників. Неодмінним атрибутом їхнього професійного розвитку були кваліфікаційні курси й наукові відрядження до провідних медичних центрів для обміну досвідом, удосконалення набутих навиків, ознайомлення з новими методами лікування та ін. Не менш прогресивним моментом в діяльності органів земського самоврядування Київської губернії стала практика заміщення вакантних лікарських посад особами жіночої статі, яким були надані

рівні права при прийомі на службу і створені сприятливі умови для професійного розвитку.

5. Одним із головних здобутків КГЗУ стала організація санітарно-епідеміологічної служби та введення штату повітових санітарних лікарів за часів виборного земства, що дало змогу більш системно контролювати епідемічну ситуацію в Київській губернії, запобігати розповсюдженню небезпечних інфекційних хвороб. Варто зазначити, що незважаючи на короткий час свого існування, служба змогла систематизувати власну структуру і організувати планову, результативну роботу: зусиллями повітових санітарних лікарів на підконтрольних їм територіях було впроваджено низку заходів щодо поліпшення джерел водопостачання, організовано діяльність дільничних санітарних опік задля тісної комунікації з місцевим населенням, активно проводилась просвітницька робота тощо.

6. У зв'язку з початком Першої світової війни, земствам довелося перелаштувати свою діяльність під потреби воєнного часу та об'єднати свої дії у спільній організації. Приєднавшись до ВЗС, Київське губернське земство стало одним з його місцевих осередків. Тому було ґрунтовно досліджено структуру і функції КГК ВЗС в основних векторах його роботи, акцентуючи увагу на медико-санітарному. Вивчаючи зазначений напрям функціонування цієї організації, показано розвиток мережі лікувально-профілактичних закладів, що опікувалися лікуванням хворих і поранених вояків збройних сил Російської імперії в межах губернії. Висвітлено надання спеціалізованої медичної допомоги в київських земських шпиталях хворим та пораненим військовим. Розкрито діяльність КГК ВЗС з організації лікарсько-харчових пунктів для внутрішньо-переміщених осіб, заготівлі продовольчих пайків, одягу та ін. для збройних сил Російської імперії. З'ясовано питання співпраці КГЗУ як виконавчого органу губернського земства і комітету з різними організаціями, що фінансували його діяльність.

Слід зазначити, що земська спільнота, мобілізавши свої сили, за короткий проміжок часу змогла, в межах своєї компетенції, організувати процес надання ефективної медико-санітарної допомоги військовослужбовцям збройних сил Російської імперії, вирішувала питання продовольчого забезпечення жителів Галичини, які проживали на території проведення бойових дій. Водночас її представниками була проведена масштабна робота з підтримки біженців, значна кількість яких щоденно перетинала територію Київської губернії. Робота земських працівників була високо оцінена громадськістю.

Отже, створення ВЗС з його регіональними осередками сприяло налагодженню планової й ефективної роботи з надання медико-санітарної допомоги військовослужбовцям. Своєю чергою, його місцеві осередки як-от КГК ВЗС доклали чималих зусиль до створення на теренах губернії розвиненої мережі лікувально-профілактичних закладів для хворих і поранених бійців.

Насамкінець слід зазначити, що органи земського самоврядування Київської губернії впродовж 1904–1917 рр. відіграли важливу роль у розбудові системи охорони здоров'я в сільській місцевості, створивши розвинену мережу лікувально-

профілактичних закладів з кваліфікованими медичними працівниками, забезпечивши останніх відповідними соціальними гарантіями.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Андріяка Г. О. Лікарняні установи земств Київської губернії у ліквідації епідемії холери на початку XX ст.//Наукові записки Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Серія: педагогічні та історичні науки. Київ, 2013. Вип. 109. С. 251–257.
2. Андріяка Г. О. Медично-санітарне й матеріально-технічне забезпечення земських установ охорони здоров'я Київщини у 1904–1914 рр.//Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. Запоріжжя, 2014. Вип. 39. С. 58–62.
3. Андріяка Г. О. Фінансування медичних установ органами земського самоврядування Київської губернії протягом 1904–1917 рр.//Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: історія. Тернопіль, 2015. Вип. 1. Ч. 2. С. 23–34.
4. Андріяка Г. О. Внесок приказів громадської опіки у розбудову системи медичного обслуговування населення України наприкінці XVIII–XIX ст.//Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: Історія. Вінниця, 2016. Вип. 24. С. 18–25.
5. Андріяка Г. О. Роль медичних кадрів Київського приказу громадської опіки Російської імперії у розбудові медичного обслуговування населення наприкінці XVIII–XIX ст.//Український історичний збірник. Київ, 2017. Вип. 19. С. 86–87.
6. Андріяка Г. О. Роль лікарняних закладів приказу громадської опіки у наданні первинної медико-санітарної допомоги населенню Київської губернії (1781–1904) //Проблеми історії України XIX – початку XX ст. Київ, 2017. С. 25–40.
7. Андріяка Г. О. Земський санітарний лікар Георгій Федорович Влайков: до 150-річчя від дня народження//Краєзнавство. Київ, 2018. № 4. С. 155–168.

АНОТАЦІЯ

Андріяка Г. О. Роль земств у становленні та розвитку медико-санітарного обслуговування населення Київської губернії (1904 – 1917 роки). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук зі спеціальності 07.00.01 – історія України. – Інститут історії України. Національна академія наук України, Київ, 2021.

У дисертаційній роботі на основі значного масиву джерельної бази розкрито передумови впровадження та функціонування земської системи охорони здоров'я на території Київської губернії впродовж 1904–1917 рр. та передумови її впровадження. Подано детальну характеристику лікувального напрямку земської медицини (стаціонарної, амбулаторної, акушерської, педіатричної, психіатричної медичної допомоги) і фінансового становища цієї соціальної галузі місцевого господарства. З'ясовано матеріально-побутове забезпечення медичних працівників земської служби й шляхи розв'язання їхніх нагальних потреб. Висвітлено санітарно-

профілактичний вектор земської охорони здоров'я, заходи з подолання неблагополучної епідемічної ситуації в київському регіоні. Схарактеризовано різнопланову діяльність Київського губернського земства у період Першої світової війни (1914–1918) як складової частини Всеросійського земського союзу з акцентуванням уваги на наданні медико-санітарної допомоги військовослужбовцям і цивільному населенню. Розкрито специфіку діяльності земської медицини в умовах воєнного часу та політико-економічної кризи.

Ключові слова: біженці, Всеросійський земський союз, військовослужбовець, епідемія, земська медицина, земський дільничний лікар, медична допомога, Київська губернія, лікарня, Перша світова війна, санітарно-профілактичні заходи, фельдшерсько-акушерський персонал, хворий.

АННОТАЦІЯ

Андрияка А. А. Роль земств в становлении и развитии медико-санитарного обслуживания населения Киевской губернии (1904 – 1917 года). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 – история Украины. – Институт истории Украины. Национальная академия наук Украины, Киев, 2021.

В диссертационной работе на основе значительного массива источниковой базы раскрыто предпосылки внедрения и функционирование земской системы здравоохранения на территории Киевской губернии в течение 1904–1917 гг. и предпосылки ее внедрения. Подано подробную характеристику лечебного направления земской медицины (стационарной, амбулаторной, акушерской, педиатрической, психиатрической медицинской помощи) и финансового положения этой социальной отрасли местного хозяйства. Выяснено материально-бытовое обеспечение медицинских работников земской службы и пути решения их насущных проблем. Освещен санитарно-профилактический вектор земского здравоохранения, меры по преодолению неблагополучной эпидемической ситуации в киевском регионе. Охарактеризовано разноплановую деятельность Киевского губернского земства в период Великой войны (1914–1918) как составной части Всероссийского земского союза с акцентированием внимания на оказании медико-санитарной помощи военным и гражданскому населению. Раскрыта специфика деятельности земской медицины в условиях военного времени и политико-экономического кризиса.

Ключевые слова: беженцы, Всероссийский земский союз, военный, эпидемия, земская медицина, земский участковый врач, медицинская помощь, Киевская губерния, больница, Первая мировая война, санитарно-профилактические мероприятия, фельдшерско-акушерский персонал, больной.

ABSTRACT

Andriiaka H. The role of zemstvos in the formation and development of health care services for the population of Kyiv province (1904–1917). – A manuscript.

Thesis for the Candidate Degree in History, Speciality 07.00.01 – History of Ukraine. Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, 2021.

The thesis is devoted to the study of zemstvo self-government bodies in the field of public health in Kyiv province during 1904–1917. In particular, the attention is focused on the peculiarities of their work in this vector during the First World War under the All-Russian Zemstvo Union and beyond it in conditions of military intervention.

The basis of the thesis is modern theoretical and methodological principles with the use of a significant array of academic literature on the topic and source base, which allowed covering the raised issues more fully and comprehensively. Therefore, the theoretical and methodological basis is founded on the applied principles of historicism, objectivity, scientificity, multifactoriality, pluralism and comprehensiveness of knowledge; and methods such as chronological, logical-analytical, systematic, comparative-historical, method of periodization, statistics and generalization.

The historiography of the study reflects a large array of academic achievements of domestic researchers on the similar issues of the three generally accepted periods (pre-Soviet, Soviet and modern), as well as foreign researchers based on various theoretical and methodological concepts of a certain period of academic historical thought.

During the study, the documentary evidence of central, regional and city archival institutions of Ukraine was used, the vast majority of which were introduced into scientific circulation for the first time. The published source base is represented by the legal potential of the Russian Empire; statistical materials of the 1897 census of the population of the Russian state; the documentary base of administrative and executive power of zemstvos of Kyiv province; informational and reporting bulletins, periodicals of Kyiv provincial zemstvo administration and its sanitary department; address books of different organizations; informational and reporting and periodical materials of public organizations of the First World War in aid of sick and wounded soldiers from the fund collections of the leading scientific libraries of Ukraine and Russia, as well as the collections of Kyiv museums.

The relevance of the chosen topic is due to the current reform of public health at the national and regional levels. The scientific novelty of the obtained results of the thesis lies in the relevance of the chosen topic, which has not yet evoked a due interest in modern historical research of Ukrainian academicians, as well as in the set of tasks and their implementation. For the first time, the formation and development of zemstvo health care system in the Kyiv province has been comprehensively studied within the defined chronological framework of the study. The detailed characteristic of effective functioning of zemstvo self-government bodies in development of a medical sectorial network in counties is made; the treatment direction of zemstvo medicine (inpatient, outpatient, obstetric, pediatric and psychiatric medical care) is analyzed; the financial component for ensuring the development of the sphere of public health of zemstvos has been determined; the social security of the zemstvo medical personnel was clarified; the sanitary and

preventive direction of zemstvo medicine and the features of functioning of zemstvos as a part of the All-Russian Zemstvo Union in rendering of medical and sanitary help to military and civilian population during the military intervention are considered.

Practical meaning of the results contributed to a broader understanding of the role of the zemstvo self-government bodies of the Kyiv province in the implementation of projects in the field of health care during 1904–1917. Theoretical and methodological principles and sound conclusions of the thesis will serve during the conducting of research on the history of Ukraine XIX–early XX centuries, creation of courses of lectures on the history of Ukraine and medicine, writing textbooks on regional and local history. The results of the thesis can be additionally used in museum work during the creation of thematic expositions, in the creation of textbooks, the formation of bibliographic indexes on the history of health care in Ukraine based on a large amount of bibliographic information. The materials of the thesis can be useful in the context of the decentralization at the local level, in particular, in the field of public health, and in the training of medical professionals and their material and technical supply at the local level.

Keywords: refugees, All-Russian Zemstvo Union, serviceman, epidemic, zemstvo medicine, zemstvo district doctor, medical care, Kyiv province, hospital, World War I, sanitary and preventive measures, paramedical and midwifery staff, patient.